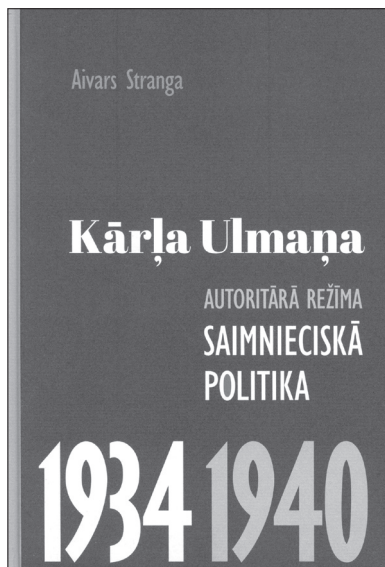


RECENZIJAS



Aivars Stranga. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017. 270 lpp. ISBN 978-9934-18-238-9

Latvijas vēsturniekiem pēdējie gadi ir bijuši visai ražīgi. Tuvojoties valsts simtgadei, vai ik mēnesi sabiedrība tiek iepriecināta ar jaunām un jaunām grāmatām, kas aptver plašu vēstures tematiku loku. Īpaši jāuzteic šī dažādība – gan autoru kolektīvi, gan individuāli autori pievēršas dažādām tēmām, un arī izpildījums ir ļoti atšķirīgs, sākot no “klasiskām” sarežģītā zinātniskā valodā rakstītām monogrāfijām līdz

pat populārzinātniskiem darbiem, kurus viegli var lasīt visplašākais interesentu loks. Un vēl viena labā lieta, kas noteikti jāpiemin šīs recenzijas ievadā, ir fakts, ka mūsu vēsturnieku izdevumi regulāri ierindojas starp visvairāk pirktajām grāmatām, veiksmīgi konkurējot ar cita veida literatūru. Izņēmums nav arī Aivara Strangas monogrāfija “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940”, kura visai ilgstoši turējās pirtāko grāmatu “topos”.

A. Stranga ir viens no ražīgākajiem Latvijas vēsturniekiem, un par viņa pēdējo gadu specializācijas tēmu visai droši var nosaukt 20. gadsimta 20.–30. gadu ekonomisko vēsturi. Kā norāda pats autors, šī grāmata “*ir turpinājums manam iepriekšējam darbam, kurā plašāk pievērsos Latvijas ārējo ekonomisko sakaru jautājumam 1919.–1940. gadā*” (7. lpp.).¹ Šķiet, ka laiks, kad ar Latvijas ekonomisko vēsturi pirmā asociācija visiem vēstures interesentiem bija gandrīz vienīgi ar pirms pusgadsimta izdoto

¹ Autors runā par savu iepriekšējo monogrāfiju *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielveļstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 439 lpp.

Arnolda Aizsilnieka saimniecisko vēsturi,² ir pagājis. Bez jau pieminētajiem A. Strangas darbiem 2017. gadā tika izdota autoru kolektīva veidota Latvijas tautsaimniecības vēsture,³ savukārt 2012. gadā dienas gaismu ieraudzīja Latvijas Bankas 90. gadadienai veltīts izdevums “Latvijas Bankai XC”⁴. No neoficiāliem, bet drošiem avotiem varu ziņot, ka literatūras klāsts vairosies arī turpmākajos gados: drīzumā gaidāma ekonomista Edmunda Krastiņa monogrāfija, kas būs veltīta Latvijas rūpniecības vēsturei, tāpat ir uzsākti priekšdarbi Baltijas valstu ekonomiskās vēstures izstrādei. Jau šobrīd ir uzsākts darbs pie Latvijas ekonomiskās vēstures grāmatas angļu valodā, kas ir mērķēta uz starptautisko auditoriju, šīs grāmatas iznākšana ir iēplānota uz valsts simtgadi 2018. gada rudenī.

A. Strangas rokraksta pazinējiem nav sveša viņa krāšņā valoda un vienlaikus darbu ļoti augstā zinātniskā kvalitāte. Savos darbos A. Stranga ļoti prasmīgi izmanto citātus no aplūkojamā laika posma dokumentiem, preses izdevumiem un citiem avotiem, kas lasītājam ļauj dziļāk izjust laikmeta elpu. Līdz ar to lasītājs ne tikai iegūst jaunu informāciju, bet arī zināmu estētisku baudu, izbaudot autora smalki izkopto stilu. Autors neskoпоjas ar dzēlīgām piezīmēm, kurās nebaidās paust savu personisko attieksmi pret notikumiem, faktiem vai tendencēm. Pie šīs grāmatas “pērlēm” noteikti jāpieskaita iestarpinājums, ka “*ideāli ierēdņi, kuri ir ietekmīgi un var ņemt kukuļus, bet neņem, jo ir godīgi, ir reti sastopami jebkurā valstī*” (65. lpp.).

A. Strangas darbu pētniecisko mugurkaulu tradicionāli veido dažādu dokumentu padziļināta un rūpīga analīze, kas tiek papildināta ar preses izdevumiem, literatūru un laikabiedru atmiņām.⁵ Arī šajā gadījumā A. Stranga Latvijas Nacionālajā arhīvā ir identificējis virkni, tostarp iepriekš maz zināmu dokumentu, kas spilgti raksturo K. Ulmaņa autoritārā režīma saimniecisko politiku. Lai arī autors visai pieticīgi savu darbu raksturo kā pētījumu, kas “*cerams, papildinās [A. Aizsilnieka saimniecības vēsturi. – G. K.] ar kādiem jauniem faktiem vai Aizsilniekam nepieejamu avotu izvērtējumu*” (22. lpp.), ar A. Strangas pētījumu sperts

² Arnolds Aizsilnieks. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma: Daugava, 1968, 983 lpp.

³ *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 2017, 1055 lpp.

⁴ *Latvijas Bankai XC*. Rīga: Latvijas Banka, 2012. Šis izdevums, lai arī plašākai sabiedrībai mazāk zināms, ir pieejams internetā gan latviešu, gan arī angļu valodā. <https://www.bank.lv/lb-publicikācijas/citas-publicikācijas/latvijas-bankai-xc>

⁵ Cita starpā, ņemot vērā iepriekšējo gadu iestrādes, šajā darbā A. Stranga plaši un veiksmīgi izmanto 20.–30. gadu sociāldemokrātu viedokļus par K. Ulmaņa režīmu.

nopietns solis joprojām ne līdz galam izpētītā, sarežģītā un no pētniecības viedokļa ārkārtīgi interesantā Latvijas vēstures perioda visaptverošā izvērtēšanā. Nodaļas par valsts plāna izstrādāšanu, Valsts plāna projektu, Darba centrāli un Saimnieciskā dienesta likumu dod līdz šim plašāko ieskatu šajos jautājumos. No grāmatas struktūras un režisūras viedokļa neapšaubāma veiksmē ir 10. nodaļas (Saimnieciskās darbības likums) atstāšana nobeigumā zināma saldā ēdiena vietā. Krāšņie apraksti ar daudziem preses un dokumentu citātiem par cīņu pret “slaistiem” izraisa nevilnotu smaidu un lasītāju sajūsmu.

A. Strangas darbs ir kārtējais trieciens nupat jau arvien vairāk balējošajam mītam par K. Ulmaņa autoritārā režīma sekmīgo saimniecisko politiku. Vienā teikumā izsakot galveno šīs grāmatas vēstījumu, jāatzīst, ka Latvijas tautsaimniecība 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē attīstījās par spīti, nevis pateicoties K. Ulmaņa politikai. Autors secina, ka autoritārais režīms nav atrisinājis nevienu no akūtākajām Latvijas saimnieciskajām problēmām, lai arī par šīm problēmām režīma runasvīri ar sabiedrību runāja visai daudz un atklāti. Kā sava darba galveno mērķi A. Stranga ir izvirzījis *“izvērtēt autoritārās valdības politiku Latvijai vissarežģītākajos jautājumos – tie ir darbaroku trūkums laukos un rūpniecības ekstensīva attīstība”* (29. lpp.). Tas skaidro, kāpēc nav aplūkoti citi būtiski saimnieciskās politikas aspekti, piemēram, monetārā politika u.c. Strukturālās problēmas lauksaimniecībā (galvenā – liels saimniecību ar mazām zemes platībām īpatsvars) kavēja nozares attīstību un vienlaikus radīja akūtu, pat pieaugošu pieprasījumu pēc darbaspēka. Situāciju ilgstoši risināja darbaspēka imports no kaimiņos esošajām Lietuvas un Polijas, kurās dzīves kvalitātes līmenis bija ievērojami zemāks nekā Latvijā un vienkāršu darbu darītāji labprāt ieradās sezonālā “peļņā” uz Latviju.

Otrs saimnieciskais izaicinājums bija saistīts ar rūpniecību. No vienas puses, pozitīvi vērtējama šī sektora izaugsme, bet, no otras – pavērtējot šīs izaugsmes cēloņus, nākas secināt, ka to ļoti lielā mērā ir nodrošinājis radikāls protekcionisms. Augstās ievedmuītas ārvalstu ražojumiem Latvijas tirgu bija padarījušas faktiski nepieejamu. Savukārt daudzās nozarēs pilnu ražošanas ciklu nodrošināt nevarēja – daudzas izejvielas bija jāimportē no citām valstīm. Būtībā, 21. gadsimta terminoloģijā runājot, Latvijas tautsaimniecība bija nonākusi ļoti īpatnējā vidēju ienākumu un zemas produktivitātes slazdā – vietējie algotie darbinieki labprātāk darbu meklēja pilsētās (lielāks atalgojums un mazāka darba slodze vienlaicīgi), savukārt zemnieku saimniecību īpašnieki spēja atrast ārvalstu viesstrādniekus ar zemākām prasībām un radikālus risinājumus savā saimniekošanas modelī nemeklēja. Taču kopumā šis modelis, kuru vēsturnieki visai bargi

kritizē, funkcionēja pietiekami apmierinoši, ļāva strādāt gan lauksaimniekiem, gan rūpniekiem un radīja šķietamas stabilitātes ilūziju, un tas, manuprāt, lielā mērā izskaidro to, ka ar parunāšanu par problēmām autoritārā režīma valdīšanas pirmajos gados viss arī beidzās. Tikai izmaiņas ģeopolitiskajā situācijā – Otrā pasaules kara sākšanās – spilgti parādīja, cik šī ierastā kārtība bija trausla. *“Saimnieciskās problēmas bija smagas un gandrīz neatrisināmas, liekot uzdot jautājumu: vai Latvija nevarēja būt labāk sagatavota lielajiem pārbaudījumiem? Divi faktori bija mazinājuši Latvijas gatavību šiem notikumiem: pirmais bija pārliecība līdz pēdējam brīdim, ka kara nebūs; otrais – ja karš tomēr izcelsies, Latvija izmantos savu neitralitāti un uzturēs ekonomiskos sakarus ar jebkuru valsti, ieskaitot karojošās”* (255.–256. lpp.) – uz šādām fundamentālām K. Ulmaņa režīma saimnieciskās politikas kļūdām norāda A. Stranga.

A. Stranga bargu kritiku K. Ulmana režīmam velta par tiem soļiem, kas tika sperti vai plānoti, lai risinātu darbaspēka problēmas laukos, kas bija būtiski saasinājušās pēc Polijas valsts iznīcināšanas 1939. gada rudenī. Bija skaidrs, ka 1940. gada lauksaimniecības sezonā būs jāiztiek bez poļu laukstrādniekiem. Piekrītot autoram par to, ka 1940. gada maijā pieņemtais Saimnieciskā dienesta likums un vairākas turpmākās ieceres vairāk atgādina totalitāru valstu pieeju, gandrīz pilnībā militarizējot darbaspēka izvietojanas jautājumu valstī (242., 256. lpp.), tomēr gribētos uzdot pretjautājumu – kādas tad bija tā brīža alternatīvas? Atstāt neapstrādātus laukus, nenovākt ražu, radikāli sašaurināt lauksaimniecisko ražošanu, tanī pašā laikā skaidri apzinoties, ka rūpniecības jauda mazinās trūkstošo izejvielu dēļ? Kopumā prioritāšu definēšana, manuprāt, bija pareiza, mēģinot ražojošā līmenī noturēt vismaz lauksaimniecību, lai kaut cik noturētu kopējo saimniecisko jaudu. Taču fundamentāla valdības komunikācijas kļūda bija mēģinājumi situāciju daudzās jomās uzdot par labāku, nekā bija faktiskā realitāte. Valdība sāka melot, un, protams, šo melu kulminācijas punkts bija K. Ulmaņa paziņojums par “draudzīgās PSRS kara spēka ienākšanu” 1940. gada jūnijā, skaidrojot sabiedrībai notiekošo PSRS veiktās okupācijas faktu.

A. Stranga plaši un veiksmīgi savā darbā izmanto Politiskās policijas ziņojumus, kuri nepārprotami norādīja uz valdības popularitātes kritumu pēc Otrā pasaules kara sākuma. A. Stranga pamatoti norāda, ka, lai arī Latvijas valdība nebija vainīga pie ekonomisko sakaru ar Rietumiem pārtūkšanas, strādniekos līdz ar izpeļņas mazināšanos un citām problēmām pieauga nepatika tieši pret Latvijas valdību (172. lpp.). Vēl viena komunikācijas kļūda bija sabiedrības publiska šķelšana divās grupās – sliņķos un strādīgajos. Tika deklarēts, ka darbaroku trūkumu risinās, identificējot

sliņķus un slaistus, un tos piespiedu kārtā nosūtīs lauku darbos. Saprotais, ka ar šo kategoriju sevi identificēt nevēlējās ne rūpnīcu strādnieki, ne ierēdņi, ne arī jaunieši, kuri tika aicināti piespiedu brīvprātīgā kārtā iesaistīties lauku darbos. Paradoksāli, ka ļoti līdzīgus pasākumus (tikai ar vēl augstāku radikalizācijas pakāpi) 1941. gadā sāka īstenot padomju okupācijas režīms, komunikācijā ar sabiedrību izmantojot identisku pieeju.⁶ Tikai Ulmaņa “slaistu” vietā bija nokļuvuši tie, kam īpašumi un uzņēmumi bija atņemti nacionalizācijās. Šos pasākumus līdz galam īstenot neizdevās, tikai pateicoties nacistiskās Vācijas iebrukumam.

A. Stranga izmanto ļoti plašu faktoloģisko materiālu – dažādus statistikas datus, tos uzskaitot un analizējot. Taču, lai šos datus sistematizētu, autors darbā nav izmantojis nevienu tabulu vai citu datu vizualizācijas veidu. Šī ir būtiska atšķirība no citiem ekonomiskās vēstures pētnieku darbiem un, manuprāt, ir šī darba trūkums. Virknē gadījumu autora domai ir grūti izsekot, kā piemēru var minēt strādnieku dzīves dārdzības pieauguma analīzi, izmantojot dažādus datus par 1930., 1934. un 1938.–1939. gadu (166.–167. lpp.). Pat vairākkārt pārlasot tekstu, ir grūti uztvert kopsakarības un autora domu gājienu, īpaši ņemot vērā, ka, izdarot secinājumus, ir salīdzināti atšķirīgi gadi. Ja autors salīdzina dažādu kategoriju strādnieku dienas izpeļņu 1930. un 1939. gadā, tad arī citos salīdzinošos rādītājos būtu jāizmanto tie paši gadi. Taču dažādu kategoriju cenu pieaugums ir analizēts, izmantojot datus par pavisam citiem gadiem (1934., 1938. un 1939.). Vienkāršas tabulas ieviešana šo situāciju varēja sakārtot. Vēl viena rekomendācija nākotnei – šādos starpdisciplināros pētījumos laba prakse būtu kā recenzentus piesaistīt ne tikai vēsturniekus, bet arī kādu ekonomistu. Šāda pieeja labi nostrādāja, gatavojot Latvijas tautsaimniecības vēstures izdevumu.⁷

Šķiet, ka dažos aspektos autors pārlietu aizraujas ar K. Ulmaņa režīma kritizēšanu, dziļāk neizvērtējot pieņemto lēmumu un īstenotās politikas ilgtermiņa konsekvences. Piemēram, autors kritizē K. Ulmaņa režīmu, ka, neraugoties uz bezdarba samazināšanos, tika turpināts iekasēt nodokli par labu bezdarba apkarošanas fondam (180. lpp.). Un tanī pašā teikumā piemetina, ka bezdarbs 1939. gada nogalē sāka pieaugt. Ņemot vērā ekonomiskās attīstības cikliskumu, uzkrāt līdzekļus bezdarba apkarošanas fondā brīdī, kad bezdarbs nebija problēma, bija tālredzīgs solis. Šādus ilgtermiņa plānošanas piemērus mēs vairāk varētu vēlēties mūsdienās.

⁶ *Latvijas tautsaimniecības vēsture*, 196.–198. lpp.

⁷ *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Recenzenti – prof., Dr. oec. Inna Šteinbuka un prof., Dr. hist. Ilgvars Butulis.

Nav noliedzamas 30. gadu otrās puses strukturālās problēmas rūpniecībā, taču, jomas nepārzinātājam izlasot šo grāmatu, rodas nemaldīgs iespaids, ka Latvijā tika ražota vienīgi dārga un nekvalitatīva produkcija. Grāmatā pamatoti norādīts, ka valdība tā arī nebija spējusi rūpniecību kādā veidā sašķirot perspektīvajā un neperspektīvajā, respektīvi, veikt kāda veida “viedo specializāciju”. Taču vairāki uzņēmumi spēja ražot starptautiski konkurētspējīgu un aktuālu produkciju, arī valsts īpašumā esošie, piemēram, Valsts elektrotehniskā fabrika (VEF). Pāris labu vārdu par to 30. gadu rūpniecības segmentu, ar kuru mums ir pamats lepoties arī mūsdienās, visticamāk, tomēr vajadzēja pieminēt. VEF *Minox*, dažādi oriģinālā dizaina radioaparāti bija pietiekami laba alternatīva uz modernizāciju kūtri noskaņotajai lauksaimniecībai. Esmu starp tiem, kas uzskata, ka pašmāju rūpniecībai bija gana labs izaugsmes potenciāls, ja ne Otrais pasaules karš un tā radītās sekas. To, kā notikumi attīstījās, protams, bija grūti paredzēt. Tas, ka liela daļa nodarbināto bija ieguvuši rūpnieciskā darba pieredzi, bija liels ieguldījums nākotnes vārdā, jo pilnīgi skaidrs, ka lauksaimniecībā nodarbināto skaits samazinātos (tā tas arī notika padomju okupācijas periodā, un nav nekādu šaubu, ka tas notiktu arī cita ģeopolitisko notikumu attīstības scenārija gadījumā). Modernizācijas simbols, kā arī spilgts apliecinājums bija Ķeguma spēkstacijas projekts. Lai arī tas pilnībā neatrisinātu valsts elektrifikācijas jautājumu, tas bija ļoti noteikts solis pareizajā virzienā, un bija plāni būvēt arī citas spēkstacijas.

Lai arī A. Strangas grāmata ir veltīta saimnieciskajai vēsturei, tā iezīmē vairākas nozīmīgas tēmas, kuras noteikti jāattīsta nākotnē. Piemēram, režīma politika nacionālo minoritāšu jautājumā, īpaši attiekmē pret ebrejiem un čigāniem. Autors pamatoti norāda, ka, lai arī formāli pret ebreju likums netika pieņemts, idejas, kas cirkulēja valdošajās aprindās, ir jāraksturo kā, mazākais, skandalozas (208. lpp.). Daudzās publikācijas presē arvien biežāk izcēla ebreju “īpašo stāvokli” un nenoliedzami atstāja ietekmi uz sabiedrības noskaņojumu. Šajos virzienos, kā norāda arī pats autors, ir nepieciešami turpmāki pētījumi.

Autors grāmatas noslēgumā ir pieminējis K. Ulmaņa nodomus īstenot jaunu agrāro reformu, vēl vairāk sadrumstalojot zemnieku saimniecības. Es pret šīm K. Ulmaņa rakstītajām piezīmēm kā ticamu vēstures avotu, kas atspoguļo viņa patiesos nodomus, iztuos ar visai lielu piesardzību. Ņemot vērā kontekstu – atrašanos izsūtījumā PSRS, kā arī analizējot citas K. Ulmaņa tā laika piezīmes, tikpat labi var izvirzīt versiju, ka šīs idejas viņa galvā ir dzimušas jau pēc PSRS okupācijas. K. Ulmaņa reformas “pieteikums” ir gandrīz identisks tam, ko okupācijas vara Latvijā

īstenoja drīz pēc zemes nacionalizācijas. Ļoti iespējams, ka K. Ulmanis centās sevi padarīt “draudzīgāku” padomju režīmam tīri aiz savas personīgās drošības apsvērumiem. Līdz šim nav atrasti citi pierādījumi par K. Ulmaņa iecerēto visaptverošo “agrāro reformu”, lai arī nosliece brīvo zemi dalīt mazākās platībās bija visai skaidri pamanāma. Vēstures paradokss, taču, izvērtējot saimniecisko (un ne tikai saimniecisko) politiku, arī bez šīs, iespējams, iecerētās agrārās reformas K. Ulmanis Latviju un tās sabiedrību PSRS okupācijai bija sagatavojis gana labi. Valstiskotie uzņēmumi, birokratizēta pārvaldība, iniciatīvas un demokrātiskās brīvības ierobežošana bija tie faktori, kas PSRS darbu, Latviju pēc okupācijas sovetizējot, ievērojami atvieglāja. Sabiedrība jau iepriekš tika pieradināta, ka valsts diktē un nosaka spēles noteikumus un jebkādas iebildes nav rekomendējamas. Un patiesībā jāatzīst, ka tieši PSRS okupācija bija viens no galvenajiem faktoriem, kas būtiski pavilka uz augšu arī paša K. Ulmaņa reputācijas reitingu tautas vēsturiskajā atmiņā. Gan tāpēc, ka K. Ulmaņa saimnieciskās politikas negatīvās sekas nepaspēja iestāties, gan arī tāpēc, ka PSRS īstenotā politika visās tās izpausmes jomās bija nesalīdzināmi brutālāka un varmācīgāka.

Gatis Krūmiņš